

Wprowadzenie

Książka *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną* stanowi podsumowanie moich badań, przeprowadzonych w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki nr NN 106 112738.

Podjęłam w niej próbę analizy społecznych funkcji elitarnego szkolnictwa średniego, przede wszystkim selekcyjno-stratyfikacyjnej, ale także socjalizacyjnej. Uważam, że problem ten zasługuje na uwagę, bowiem we współczesnych neoliberalnych społeczeństwach zdecydowanie następuje w szkolnictwie „powrót do elitarności”, a dyskusja dotycząca szkół elitarnych odbywa się już nie tylko na forum *stricte* naukowym, ale także codziennym/publicznym. Oczywiście zdaję sobie sprawę z problemów definicyjnych, które odnoszą się do pojęcia elitarności szkół średnich. Zostaną one omówione szczegółowo w pierwszym – teoretycznym – rozdziale tej książki; tam też przedstawię różnorodne koncepcje edukacji elitarniej oraz jej typologie i klasyfikacje, odniosę się również w obszernych rozważaniach do dwóch kategorii sygnalizowanych w podtytule: reprodukcji społeczno-kulturowej i ruchliwości konkurencyjnej.

Rozważania i analizy zawarte w tej książce dotyczą przede wszystkim drugiego szczebla szkolnictwa średniego, tak zwanej wyższej szkoły średniej, bowiem to tam właśnie toczy się swoista gra o elitarność (choć oczywiście bardzo często poruszam także problemy związane z funkcjonowaniem pierwszego szczebla szkolnictwa średniego oraz edukacji na poziomie wyższym). To wyższa szkoła średnia – niekiedy wręcz w decydującym stopniu – wyznacza przyszłe szanse edukacyjne i społeczne młodych ludzi; to na tej płaszczyźnie zachodzą procesy reprodukcji społeczno-kulturowej i różnorodne przejawy ruchliwości konkurencyjnej. W Polsce ten szczebel edukacji reprezentuje liceum, we Francji *lycée*, w Stanach Zjednoczonych jest tzw. *high school*; w Japonii *kōtōgakkō* (co w języku angielskim oznacza dosłowo-

nie *high school*). Jestem przy tym oczywiście świadoma, że w niektórych krajach nie istnieje wyraźny podział na pierwszy i drugi etap kształcenia na poziomie szkolnictwa średniego, a w innych z kolei rozwiązania strukturalne w tym zakresie są bardzo zróżnicowane. W rozważaniach dotyczących poszczególnych krajów będę te różnice oczywiście brała pod uwagę (przy czym pragnę w tym miejscu jednoznacznie stwierdzić, że moja książka nie dotyczy problemu funkcjonowania i tworzenia elit jako takich; przyjęte przeze mnie pole problemowe odnosi się wyłącznie do elitarnego szkolnictwa średniego).

Książka składa się z dwóch części. Pierwszą rozpoczyna wspomniany już rozdział teoretyczny, zawierający rekonstrukcje i analizy funkcjonowania systemów edukacji elitarniej na poziomie średnim w wybranych krajach. Kryterium ich doboru związane jest z tradycjami w zakresie edukacji elitarniej oraz istniejącymi w tym zakresie rozwiązaniami, a przede wszystkim ze znaczącą społeczną rolą tych szkół w każdym z wybranych krajów. I tak w książce znalazły się obszernie studia przypadków poświęcone Wielkiej Brytanii, Francji i Szwajcarii, uosabiające współcześnie trzy europejskie typy elitarnego szkolnictwa średniego. Przy czym w pierwszym zamyśle zamierzałam ograniczyć pole badawcze wyłącznie do tych krajów, jednakże dogłębne studia nad literaturą przedmiotu uświadomiły mi, że otrzymany obraz byłby niepełny. W związku z tym zdecydowałam się na rozszerzenie pola badawczego poprzez włączenie opisu i analizy doświadczeń trzech krajów pozaeuropejskich, z pewnymi charakterystycznymi rozwiązaniami w obszarze elitarnego szkolnictwa średniego: Stanów Zjednoczonych oraz Japonii i Singapuru. Dzięki temu uzyskałam, jak sądzę, względnie pełny obraz podejmowanego problemu. Struktura rozdziałów poświęconych elitarnemu szkolnictwu średniemu poszczególnych krajów jest bardzo podobna. Na wstępie pojawia się zwykle pewne odniesienie do historii edukacji elitarniej na poziomie średnim (najobszerniej zagadnienie to omówiłam w przypadku Wielkiej Brytanii), a następnie szczegółowo omawiane są jej funkcje selekcyjno-stratyfikacyjne (w tym losy zawodowe absolwentów), jak również funkcja socjalizacyjna (odnosząca się do kształtowania tożsamości uczniów jako ludzi sukcesu). Trzeba też zaznaczyć, że w przypadku każdego omawianego kraju analizy odwołują się do dwóch podstawowych, sygnalizowanych już w podtytule mojej książki, kategorii: reprodukcji społeczno-kulturowej i ruchliwości konkurencyjnej.

W drugiej części książki przedstawiam wyniki badań empirycznych o charakterze jakościowym, których przedmiotem był sposób postrzegania polskich elitarnych szkół średnich. Badania przeprowadzone zostały w 2014 roku wśród uczniów i absolwentów dziesięciu uważanych za elitar-

ne polskich liceów – mieszczących się w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Toruniu i Poznaniu (podstawy metodologiczne badań, łącznie z kryteriami wyboru liceów, zostaną szczegółowo przedstawione na początku części badawczej tej książki). W badaniach uczestniczyło 27 osób (15 uczniów i 12 absolwentów). Wykorzystałam w nich wywiad pogłębiony, częściowo ustrukturyzowany, który – jak jestem o tym przekonana – dawał największe możliwości analizy interesującego mnie problemu. Jestem przy tym świadoma faktu, iż moje badania nie mają charakteru reprezentatywnego (nie było to moim celem); ich wyniki odnoszą się tylko do populacji osób badanych. Z drugiej strony uważam, że uzyskany obraz daje do pewnego stopnia wgląd zarówno w sposób myślenia uczniów i absolwentów elitarnych szkół średnich (i w konsekwencji w ich tożsamość), jak i pozwala poznać codzienną rzeczywistość tych szkół. Wyniki badań dotyczących postrzegania polskich średnich szkół elitarnych tworzyć mają także kontekst porównawczy dla analiz przedstawionych w pierwszej części mojej książki, i dotyczących wymienionych wyżej sześciu krajów.

Problematyka podjęta w tej książce wpisuje się logicznie, jak jestem o tym przekonana, w moje zainteresowania czy wręcz pasje naukowe. W mojej biografii naukowej zaistniały trzy, przenikające się ze sobą w wielu publikacjach, główne nurty badawcze. Pierwszy z nich związany jest z socjalizacyjną i edukacyjną rolą kultury popularnej w kontekście kształtowania tożsamości młodego pokolenia, a zainteresowanie tym obszarem znajduje wyraz w postaci licznych artykułów i rozdziałów mojego autorstwa¹ w publikacjach zbiorowych. Powstały także na ten temat trzy książki monograficzne pod moją redakcją: *Kultura popularna i (re)konstrukcje tożsamości* (Poznań – Leszno 2007 – redakcja); *Kultura popularna. Konteksty teoretyczne i społeczno-kulturowe* (Kraków 2010 – współredakcja) oraz *Tożsamość w społeczeństwie współczesnym. Pop-kulturowe (re)interpretacje* (Kraków 2012 – współredakcja).

¹ Por. np. A. Gromkowska-Melosik, *Ikony i idole pop-kultury. Taylor Swift i Barbie jako wzory ciała i tożsamości młodzieży* [w:] *Wychowawcze i społeczno-kulturowe kompetencje współczesnych nauczycieli. Wybrane konteksty*, J. Pyżalski (red.), Łódź 2015; też, *Kultura jedzenia i „kultura ciała” (wprowadzenie do genezy zaburzeń odżywiania się)* [w:] tamże, *Seksualność kobieca w „Pięćdziesięciu twarzach Greya”. Powieściowa fikcja soft-porno czy kulturowe przesunięcie?*, „Kultura. Społeczeństwo. Edukacja” 2014, nr 2 (6); też, *Power Girl i kontrowersje wokół (pop)kulturowej emancypacji kobiet współczesnych* [w:] A. Gromkowska-Melosik, Z. Melosik (red.), *Kultura popularna. Konteksty teoretyczne i społeczno-kulturowe*, Kraków 2010; też, *Feminizm akademicki czy pop-feminizm? Kontrowersje wokół emancypacji kobiet*, „Zeszyty Naukowe Forum Młodych Pedagogów”, Szczecin 2003, zeszyt 7; też, *Ulotne konstrukcje tożsamości* [w:] M. Cylkowska-Nowak (red.), *Młodzież, edukacja i społeczeństwo. Szkice z teorii i praktyki*, Poznań 2003; też, *Ally McBeal i kryzys feminizmu* [w:] Z. Melosik (red.), *Młodzież, styl życia i zdrowie*, Poznań 2001.

Nurt drugi moich zainteresowań badawczych odnosi się do problematyki płci kulturowej, szczególnie w kontekście społecznych, ale także edukacyjnych sposobów konstruowania tożsamości kobiecej. Można w nim umieścić przede wszystkim dwie moje książki. Pierwsza z nich to rozprawa będąca skróconą wersją doktoratu, zatytułowana: *Kobiecość w kulturze globalnej. Rekonstrukcje i reprezentacje* (Poznań 2002), druga z kolei to: *Kobiecość epoki wiktoriańskiej. Tożsamość. Ciało. Medykalizacja* (Kraków 2013). Opublikowałam również z tej dziedziny szereg artykułów w periodykach naukowych oraz rozdziałów w pracach zbiorowych poświęconych tej tematyce².

Wreszcie trzeci moich nurt zainteresowań naukowych sytuuje się w obszarze socjologii edukacji, a charakteryzująca go problematyka dotyczy przede wszystkim – analizowanych w różnych kontekstach – socjalizacyjnych i selekcyjno-stratyfikacyjnych funkcji edukacji i szkolnictwa. Mogę tutaj wspomnieć o książce tworzonej we współautorstwie z Tomaszem Gmerkiem, *Problemy nierówności społecznej w teorii i praktyce edukacyjnej* (Kraków 2008), mojej rozprawie habilitacyjnej *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu* (Kraków 2011) (w niej znaleźć można też wiele zagadnień związanych z kształtowaniem płci kulturowej – w ten sposób nakłada się ona również na drugi nurt moich zainteresowań) oraz niniejszej książce: *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną*. Wymienię również pracę zbiorową wydaną pod wspólną redakcją z Mirosławem J. Szymańskim – *Edukacja i nierówność. Trajektorie sukcesu i marginalizacji* (Poznań 2014), publikację pod moją redakcją: *Elitarne szkolnictwo średnie w krajach Europy Zachodniej. Studia z pedagogiki porównawczej* (Poznań 2015), jak również monografię poświęconą nieuczciwości edukacyjnej: *Ściagi, plagiaty, fałszywe dyplomy. Studium z socjopatologii edukacji* (Gdańsk 2007). I w tym przypadku moje zainteresowania zaowocowały licznymi opublikowanymi przeze mnie artykułami i rozdziałami w monografiach zbiorowych³.

² Por. m.in. A. Gromkowska-Melosik, *Feminizacja zawodu nauczycielskiego. „Różowe kołnierzyki” i paradoksy rynku pracy*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 25; też, *Women “beyond control”? – androcentric discourses in Victorian painting (towards reconstructing meanings)*, „Journal of Gender and Power” 2015, Vol. 2, No. 1; też, *The masculinization of identity among successful career women? A case study of Polish female managers*, „Journal of Gender and Power” 2014, No. 1, Vol. 1; też, *Pedagogika rodzaju* [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*, Gdańsk 2010; też, *Edukacja, kultura i rekonstrukcje kobiecości we współczesnej Japonii (ucieczka do/od równości i wolności)*, „Teraźniejszość. Człowiek. Edukacja” 2004, nr 2(26).

³ A. Gromkowska-Melosik, *Mniejszość muzułmańska w Szwecji: między ekstremistycznym izolacjonizmem a procesami reprodukcji ekonomicznej*, „Studia Edukacyjne” 2013,

Niniejsza książka stanowi głos w dyskusji na temat społecznej roli elitarnego szkolnictwa średniego, która toczy się na gruncie socjologii edukacji, szczególnie w jej nurcie anglosaskim. Trudno wymienić tutaj choćby najważniejsze tytuły z tego zakresu. Trzeba wspomnieć jednak o klasycznej pracy Petera W. Cooksona oraz Caroline Hodges Persell: *Preparing for Power. Cultural Capital and Curricula in America's Elite Boarding Schools* (1985) i przywoływanej w ostatnich latach bardzo często pozycji Rubéna A. Gaztambide-Fernándeza: *The Best of the Best. Becoming Elite at an American Boarding School* (2009) – w obu z nich nie tylko przedstawiono analizy elitarnego szkolnictwa średniego Stanów Zjednoczonych, ale – co niezwykle istotne – stanowią one także cenne źródło rozważań o charakterze teoretycznym. Ważną rolę w rozwoju refleksji nad elitarnym szkolnictwem średnim odegrały książki Jonathana Gathorne-Hardy'ego *The Old School Tie. The Phenomenon of the English Public School* (1977), Johna Wakeforda, *The Cloistered Elite. A Sociological Analysis of the English Boarding School* (1969), Nicka Fräsera, *Importance of Being Eton. Inside the World's Most Powerful School* (2012), Edwarda Digby Baltzella, *Philadelphia Gentlemen. The Making of a National Upper Class* (2004), Jamesa McLachlana, *American Boarding Schools. A Historical Study* (1970) czy wreszcie pierwsze klasyczne studium z tego tematu dotyczące rzeczywistości edukacyjnej Japonii: Thomasa Rohlana, *Japan's High Schools* (1983). Trudno także nie wspomnieć o odnoszącej się do realiów szkolnictwa francuskiego fundamentalnej monografii Pierre'a Bourdieu: *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power* (1996).

W polskiej socjologii edukacji problem elitarnego szkolnictwa średniego nie był często poruszany. Warto jednak wyeksponować książkę Barbary Smolińskiej-Theiss *Dzieciństwo jako status społeczny. Edukacyjne przywileje dzieci klasy średniej* (2014) oraz Piotra Mikiewicza, *Społeczne światy szkół średnich – od trajektorii marginesu do trajektorii elit* (Wrocław 2005). Można również przywołać numer specjalny czasopisma „Rocznik Lubuski” pod redakcją Ewy Narkiewicz-Niedbalec, zatytułowany: *Marginalizacja i elitarność w edukacji* („Rocznik Lubuski” 2008, t. 34, cz. 1, Zielona Góra).

Bez wątpienia moja książka mieści się w tym, związanym z socjologią edukacji, nurcie, którego istotą jest problem nierówności społecznych. Trzeba w tym miejscu odwołać się do dokonań badawczych Zbigniewa

nr 26; też, *Dystrybucja sukcesu edukacyjnego wśród kobiet i mężczyzn. Studium z pedagogiki porównawczej*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 31; też, *Eton College. Szkic do portretu brytyjskiej elitarniej edukacji*, „Studia Edukacyjne” 2014, nr 30.

Kwiecińskiego⁴, Bogusława Śliwerskiego⁵, Mirosława J. Szymańskiego⁶ i Zbyszka Melosika⁷ oraz Tomasza Gmerka⁸ i Eugenii Potulickiej⁹, a także Ryszarda Borowicza¹⁰ i Romana Dolaty¹¹.

W mojej książce podejmuję problem edukacji elitarniej. W oczywisty sposób pojęcie „edukacja elitarna” stanowi jedną część antynomii (wpisana jest w nią nierówność), której drugim składnikiem jest „edukacja egalitarna”. Jej istotą jest demokratyzacja edukacji na wszystkich poziomach i szczeblach¹², a w szczególności: uzyskanie równości dostępu do szkolnictwa (odnoszącej się do kryteriów przyjęć), równych szans kontynuacji nauki (związane z przemieszczaniem się jednostki w ramach jednego poziomu kształcenia i z jednego do drugiego), równości w zakresie uzyskanej wiedzy i kompetencji (również i w kontekście wyników testów i egzaminów oraz równości rezultatów (w zakresie społecznego statusu i miejsca

⁴ Z. Kwieciński, *Drogi szkolne młodzieży a środowisko*, Warszawa 1980; tenże, *Dynamika funkcjonowania szkoły*, Warszawa 1990; tenże, *Socjopatologia edukacji*, Warszawa – Toruń 1992; tenże, *Wykluczanie*, Toruń 2002; tenże, *Nieuniknione? Funkcje alfabetyzacji w dorosłości*, Olsztyn – Toruń 2002; tenże, *Tropy – próby – ślady. Studia i szkice z pedagogii pogranicza*, Olsztyn 2000; tenże, *Bezbronni. Odpad szkolny na wsi*, Olsztyn 2002.

⁵ B. Śliwerski, *Edukacja (w) polityce. Polityka (w) edukacji*, Kraków 2015; tenże, *Diagnoza uspołecznienia szkolnictwa publicznego III RP w gorsecie centralizmu*, Kraków 2013; tenże, *Szkoła na wirażu zmian politycznych. Bez cenzury*, Kraków 2012; tenże, *Problemy współczesnej edukacji. Dekonstrukcja polityki oświatowej III RP*, Warszawa 2009.

⁶ M.J. Szymański, *Procesy selekcyjne w szkolnictwie ogólnokształcącym*, Warszawa 1988; tenże, *Bezrobocie rodziców a osiągnięcia szkolne ich dzieci*, „Edukacja” 1996, nr 4; tenże, *Selekcyjne funkcje szkolnictwa a struktura społeczna*, Warszawa 1996; tenże, *Kryzys i zmiana. Studia nad przemianami edukacyjnymi w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, Kraków 2001; tenże, *Nieegalitarność pedagogiki i egalitarnej polityki oświatowej* [w:] E. Gawel-Luty (red.), *Egalitaryzm. Kształcenie masowe czy przymus kształcenia w społeczeństwie demokratycznym*, Słupsk 2001; tenże, *Socjologia edukacji. Zarys problematyki*, Kraków 2013; tenże, *Edukacyjne problemy współczesności*, wyd. 2, Kraków 2014.

⁷ Z. Melosik, *Współczesne amerykańskie spory edukacyjne. Między socjologią edukacji a pedagogiką postmodernistyczną*, Poznań 1995; tenże, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Kraków 2009; tenże, *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Kraków 2007.

⁸ T. Gmerek (red.), *Edukacja i stratyfikacja społeczna*, Poznań 2003; tenże, *Edukacja i nierówności społeczne. Studium porównawcze na przykładzie Anglii, Hiszpanii i Rosji*, Kraków 2011; tenże, *Edukacja i tożsamość etniczna mniejszości w obszarach podbiegunowych*, Poznań 2013.

⁹ E. Potulicka, J. Rutkowiak, *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Kraków 2010; E. Potulicka, *Neoliberalne reformy edukacji w Stanach Zjednoczonych. Od Ronalda Reagana do Baracka Obamy*, Kraków 2014.

¹⁰ R. Borowicz, *Nierówności społeczne w dostępie do wykształcenia. Casus Suwalszczyzny*, Olecko 2000.

¹¹ R. Dolata, *Szkoła, segregacje, nierówności*, Warszawa 2002.

¹² Por. T. Husén, *Higher Education and Social Stratification: An International Comparative Study*. UNESCO, International Institute for Educational Planning, Paris 1987, s. 18.

w strukturze zawodowej – po ukończeniu edukacji)¹³. W praktyce edukacyjnej pojęcie egalitaryzmu jest zwykle wiązane z redukcją dysproporcji osiągnięć edukacyjnych między uczniami pochodzącymi z uprzywilejowanych i nieuprzywilejowanych grup społecznych (kryterium będzie tu pochodzenie społeczne, rasa i etniczność, a także płeć i wyznanie oraz miejsce zamieszkania, np. miasto/wieś)¹⁴. W mojej książce nie podejmuję w sposób bardziej szczegółowy zagadnień związanych z egalitaryzmem w edukacji¹⁵. Zawsze jednak, szczególnie w przypadku analiz poświęconych kwestiom równości/nierówności społecznych, pojęcie egalitaryzmu tworzy ważne tło i znaczący punkt odniesienia dla rozważań.

Na zakończenie chciałabym serdecznie podziękować moim kolegom i koleżankom z Zakładu Edukacji Wielokulturowej i Badań nad Nierównościami Społecznymi, a w szczególności dr. hab. prof. UAM Tomaszowi Gmerkowi za twórcze dyskusje, poprzez które – dzięki konfrontacji naszych niekiedy całkowicie odmiennych poglądów – mogłam pogłębić moje rozumienie problemu nierówności społecznych oraz funkcji szkolnictwa elitarnego. Dziękuję również dr. hab. prof. UW r Wiktorowi Żlobickiemu za podjęcie trudu recenzowania mojej książki. Jego konstruktywne uwagi dały mi możliwość reinterpretacji niektórych podjętych w mojej książce zagadnień i spojrzenia na nie z innej, bardziej rozległej perspektywy.

Na zakończenie chciałabym również szczególnie serdecznie podziękować wszystkim uczestnikom badań – wyjątkowym uczniom i absolwentom elitarnych polskich liceów. Dziękuję również za ogromną życzliwość i pomoc w organizacji badań dyrekcji szkół w Krakowie, Toruniu i Wrocławiu.

¹³ Tamże, s. 34.

¹⁴ E.V. Johanningmeier, *Equality of Educational Opportunity and Knowledgeable Human Capital: From the Cold War and Sputnik to the Global Economy and No Child Left Behind*, 2009, s. 9.

¹⁵ Na ten temat por. m.in.: D. Cooper, *Illusions of Equality (International Library of the Philosophy of Education)*, New York 2010; H. Brighouse, *Egalitarian liberalism and justice in education*, "The Political Quarterly" 2002, No. 73.2; M.T. Hallinan, *Equality of educational opportunity*, "Annual Review of Sociology" 1988, s. 249–268.